

רינת קיטאי-סנג'רו - "הזכות לאי-הפללה עצמית", הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והוצאת נבו, התשפ"ה - 2025, 384 עמ'.

אברהם טננבוים

הספר שלפנינו דן בזכות לאי-הפללה עצמית, נושא אותו חוקרת המחברת זה עשרות שנים. לשיטתה, אין מדובר רק ככלל טכני בתוך דיני הראיות. היא רואה זאת גם כהכרה באוטונומיה של הפרט ובקיומו של מרחב פנימי מוגן שאותו המדינה אינה רשאית לחדור. הספר איננו מסתפק בניתוח המשפטי אלא מנתח את הזכות גם מתוך פרספקטיבות פילוסופיות, היסטוריות, ופסיכולוגיות. הספר בנוי מארבעה פרקים מרכזיים, הקדמה וסיכום (אחרית דבר), כאשר כל פרק צולל להיבט אחר של הזכות ומנתח את הדין המצוי והרצוי בישראל ובעולם.

הפרק הראשון עוסק בטיבה של הזכות לאי-הפללה עצמית והצדקותיה. את ההצדקות מחלקת המחברת להצדקות אפיסטמיות (Epistemic Justifications) והצדקות לא-אפיסטמיות (Non-Justifications Epistemic) האפיסטמיות נוגעות לחקר האמת ומתייחסות למהימנות הראיות, מניעת הרשעות שווא, וקידום חקר האמת. לגישות אלו, הזכות לא נועדה רק להגן על הנאשמים, אלא מגינה על האינטרס הציבורי של גילוי האמת. זאת משום שהודאות (ובעיקר אלה שיושגו בכפייה) לא תהיינה אמיתיות, והלחץ יהיה בעיקר על השגת הודעות. ההצדקות הלא אפיסטמיות עוסקות בערכים שאינם קשורים לאמת וביניהם הגנה על האוטונומיה, כבוד האדם ופרטיותו, וריסון כוחה של המדינה.

המחברת מציינת בצדק כי קיים מתח מובנה בין סוגי ההצדקות. לדוגמה, בהקשר של בדיקות גופניות כמו דגימת דנ"א, או בדיקת דם. ההצדקה האפיסטמית נחלשת כי הבדיקה מהימנה מאוד כשלעצמה, אך ההצדקה הלא-אפיסטמית (שלמות הגוף והאוטונומיה) עשויה עדיין לתמוך בהחלת הזכות גם על בדיקות אלו.

בראש ההצדקות הלא אפיסטמיות עומדת הדילמה שהיא מכנה ה-'טרילמה האכזרית'. מהות הדילמה היא מצב שבו המדינה מאלצת חשודים ונאשמים לבחור בין שלוש אפשרויות, שכל אחת מהן רעה מבחינתם:

- הפללה עצמית אם יאמרו את האמת המפלילה,
- עדות כוזבת אם ישקרו כדי להציל את עצמם ובכך יסתבכו בעבירה של עדות שקר,
- ביזיון בית המשפט אם ישמרו על שתיקה במקרים שבהם קיימת חובה להעיד.

לפי ההצדקה המוסרית שמציגה המחברת, העמדת אדם במצב כזה נתפסת כאכזרית, משפילה ובלתי אנושית, משום שהיא מאלצת אותו למעשה "לחפור את קברו" במו פיו ופוגעת באוטונומיה שלו. בהקשר זה, זכות השתיקה נועדה לחלץ את האדם מן הטרילמה, באמצעות מתן אפשרות בחירה שאינה מובילה באופן ישיר להרשעתו. המחברת מדגישה כי טיעון הטרילמה אינו נועד להגן רק על אשמים, אלא רלוונטי גם לחפים מפשע, העלולים לחשוש כי תגובתם להאשמות תפליל אותם בטעות, למשל עקב בלבול, לחץ או ניסוח לא מדויק, ולכן גם אילוצם להעיד עשוי להיחשב אכזרי ובלתי הוגן.

הרחבנו בכך משום שאותה שאלה של 'טרילמה' קיימת במקרים אחרים בהם נאשמים מתבקשים למסור דוגמא מכתב ידם, או להסכים לבדיקות גופניות, וההצדקה שהצבענו עליה מתרחבת גם לתחומים אלו.

בנוסף, מוצגות הצדקות לא-אפיסטמיות כמו ההגנה על פרטיות, אוטונומיה והצורך בריסון כוחה של המדינה. הפרק כולל סקירה היסטורית מרתקת, מהובס ועד למאבקו של לילבורן באנגליה, וכן התייחסות מעמיקה למקורות המשפט העברי והכלל "אין אדם משים עצמו רשע".

הפרק השני מתמקד ב"מלכת הראיות" – ההודאה. המחברת מנתחת את מעמדה הראייתי של הודאה שנמסרה מחוץ לבית המשפט ואת הדרישה לרצוניות ההודאה כתנאי לקבילותה. הפרק בוחן את התמריצים של המשטרה להשגת הודאות ואת הטקטיקות המשמשות לכך, כולל תחבולות, שקרים ושימוש במדובבים. המחברת מזהירה מפני הסכנה של הודאות שווא, במיוחד בקרב אוכלוסיות פגיעות כמו קטינים או אנשים בשולי החברה. הפרק מסתיים בביקורת על דרישת ה"דבר מה נוסף"

"המחברת מדגישה כי טיעון הטרילמה לא נועד להגן רק על אשמים, אלא רלוונטי גם לחפים מפשע. אלו עלולים לחשוש כי תגובתם להאשמות תפליל אותם בטעות, למשל עקב בלבול, לחץ או ניסוח לא מדויק. לכן, אילוצם להעיד עשוי להיחשב אכזרי ובלתי הוגן."

בישראל, וטוען שהיא אינה מספקת הגנה ממשית מפני הרשעות שווא, תוך הצעה להחמיר את הדרישה לראיית "סיוע". נציין שביקורת זו על מעמדה של 'מלכת הראיות' איננו ייחודי למחברת.

הפרק השלישי עוסק באפשרות להשתמש בשתיקת הנאשם בבית המשפט או בחקירה כראיה נגדו. המחברת מסבירה כי למרות קיומה של זכות השתיקה, הדין הישראלי קובע לה "מחיר ראייתי" – השתיקה עשויה לשמש חיזוק או אפילו סיוע לראיות התביעה. בפרק מוצגים טיעונים בעד ייחוס משמעות לשתיקה, המבוססים על ההנחה שחפים מפשע יבקשו לנקות את שמם בהזדמנות הראשונה. מנגד, מוצגים טיעונים נגד ייחוס משקל כזה, תוך הדגשת מורכבות המניעים לשתיקה (פחד, בורות, הגנה על אחרים) והחשש שייחוס משקל מפליל לשתיקה יפגע בזכות היסוד להימנע מהפללה עצמית. מקריאת הנימוקים עולה בבירור שדעתה של המחברת היא שלא רצוי להסיק מסקנות מפלילות משתיקה. ובלשונה באחרית דבר "אין מקום להפוך את השתיקה ל'בומרנג' ולראות בה אינדיקציה ראייתית בחקירה ובמשפט".

הפרק הרביעי והאחרון בוחן את גבולות הזכות בעידן המודרני והטכנולוגי. הוא דן בשאלה האם הזכות לאי-הפללה עצמית חלה גם על פעולות שאינן דורשות "דיבור", כגון נטילת דגימות דנ"א, בדיקות דם או חיוב במסירת מסמכים. המחברת מנתחת את ההבחנה בין שיתוף פעולה פסיבי לאקטיבי ואת הפגיעה באוטונומיה ובשלמות הגוף הכרוכה בבדיקות כפויות. הפרק מתייחס לעתיד ולאתגרים של הטכנולוגיה העתידית, כמו מכשירים לדימות מוחית שיוכלו "לקרוא מחשבות", וטוען שהזכות צריכה להגן על האדם מפני פלישה כזו לתודעתו.

נעיר כי לאורך כל הספר המחברת איננה חוששת לבקר (לעתים בחריפות) את פסיקת בית המשפט העליון, את הפרקטיקות המקובלות, ואת החוק עצמו. כך למשל ביקרה את הלכת גלעד שרון (העוסקת בחובה למסור מסמכים מכח צו שיפוטי), את הלכת שי (המאפשר לחוקרים להמשיך בחקירה גם אחרי בקשת החשוד להיוועץ בעורך דין), וכמובן מבקרת את דרישת 'הדבר מה נוסף' להודאה ומציעה להחליפה בדרישת "סיוע" ממשית ואובייקטיבית.

הספר מלא וגדוש בכל טוב, אולם שתי נקודות בו נראות לנו בעייתיות. ראשית, המחברת תופסת עמדה ברורה בכל מה שקשור לזכויות הנאשמים. אולם היא מתעלמת מהצד השני של המטבע,

**"המחברת מסבירה כי
למרות קיומה של זכות
השתיקה, הדין הישראלי
קובע לה 'מחיר ראייתי' –
השתיקה עשויה לשמש
חיזוק או אפילו סיוע
לראיות התביעה."**

המלחמה בפשיעה ואכיפת החוק. ככל שנחזק את זכויות הנאשמים, נמצאים אנו פוגעים בזכויות הקורבנות, ולדעתנו הספר מוטה לצד אחד.

שנית, הספר גדוש ומלא מאוד, אולי אפילו גדוש מדי. לעיתים יש חזרות על אותם נושאים במספר פרקים. עומס המידע נראה מכביד על הבהירות וההבנה. קשה למצוא בו תשובות לשאלות ספציפיות, והדגש בו תיאורטי בבירור.

המחברת, פרופ' רינת קיטאי-סנג'רו היא מומחית בעלת שם בתחום המשפט הפלילי והדבר ניכר בספרה. מומלץ לכל העוסקים במשפט פלילי ומתעניינים בזכויות הנאשם, במיוחד לאלו המתעניינים בצד התיאורטי.

**”המחברת, פרופ' רינת
קיטאי-סנג'רו היא
מומחית בעלת שם
בתחום המשפט הפלילי
והדבר ניכר בספרה.
מומלץ לכל העוסקים
במשפט פלילי ומתעניינים
בזכויות הנאשם, במיוחד
לאלו המתעניינים
בצד התיאורטי.”**